

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту

В.о. завідувача кафедри

_____ **Давиденко І.В.**

“___” _____ 2019 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр

за спеціальністю *242 Туризм*

за освітньою програмою Туризм

на тему:

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ТА
ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Виконавець,
студентка ЗФН, гр. 10
Тарасова А.В.

Науковий керівник,
к.е.н., доцент **Михайлюк О.Л.**

Одеса 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
1.1. Характеристика основних понять і визначень	6
1.2. Основні види туризму	13
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ І ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ	30
2.1. Природно-ресурсний, історико-культурний і заповідний потенціал для розвитку туризму	30
2.2. Економічні умови для розвитку туризму	38
2.3. SWOT- аналіз рівня розвитку туризму у двох областях	51
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ХЕРСОНСЬКІЙ ТА ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ	58
3.1. Процес кластеризації туристичної сфери	58
3.2. Стратегічні напрямки розвитку туризму	65
ВИСНОВКИ	76
Список використаних джерел	80
Додатки	87

ВСТУП

Туризм є одним з пріоритетних напрямків розвитку національної культури і економіки, але складна політична та економічна ситуація в Україні стримує розвиток туристичної індустрії. Невизначеність ситуації відлякує потенційних іноземних туристів, тому з метою покращення ситуації, в першу чергу, необхідно проводити грамотну інформаційну політику, спрямовану на створення позитивного іміджу країни. Європейська інтеграція України є найважливішою сучасною тенденцією, що має потужний вплив на процеси реформування туристичної галузі. Не менш важливим є процес глобалізації.

Сучасний етап розвитку туристичної сфери позначається прагненням політичних сил відповідати образу провідників євроінтеграції, що позначається і на діяльності органів державної влади. Проте нерідко показове позитивне ставлення до євроінтеграційних тенденцій супроводжується відсутністю реальних реформ, зокрема спостерігається збереження перешкод і ускладнень ведення бізнесу, практична відсутність позитивних змін у залученні інвестицій і бюджетному фінансуванні соціальних програм, пов'язаних із розвитком туризму.

З метою прискорення темпів розвитку та зростання ефективності підприємств туристичної сфери, надання цій сфері пріоритетності, необхідно вирішити проблеми, які потребують невідкладної державної підтримки та регулювання.

Основними факторами, що стримують розвиток туристичної сфери в Україні є:

- нестабільність політичної ситуації в країні та наявність військового конфлікту на Сході;
- недоліки регіонального регулювання галузі туризму;
- недостатність рекламної інформації щодо України за кордоном;
- велике податкове навантаження, що є перешкодою для потенційних інвесторів у сферу туризму;
- недостатній рівень кваліфікації персоналу туристичної сфери;

- невелика кількість готелів, які відповідають світовим стандартам.

Питаннями розвитку туристичної сфери в цілому в Україні займаються Александрова А.Ю. [4], Вавилова Е.В. [9], Пестушко В.М. [50] та інші; особливості розвитку окремих видів туризму в Україні висвітлюють у своїх працях Шилкіна К.О. [70], Андрусак Н.С. [5], Ізотова М.А. [22], Нездоймінов С.Г. [43] та інші. Питання розвитку туристичних кластерів порушуються у працях Войнаренко М. [12], Соколенко С.И. [58], Михайлюк О.Л. [31-39], Черторижського В.М. [60] та інших.

Метою кваліфікаційної роботи є: дослідити досвід розвитку туризму в Одеській та Херсонській областях.

Мета дослідження розкривається через виконання наступних **завдань**:

- дослідити теоретичні основи розвитку туристичної діяльності;
- надати характеристику основним видам туризму;
- оцінити природно-ресурсний, історико-культурний і заповідний потенціал областей для розвитку туризму;
- дослідити економічні умови для розвитку туризму в Одеській та Херсонській областях;
- провести SWOT- аналіз рівня розвитку туризму у двох областях
- проаналізувати процес кластеризації туристичної сфери областей;
- накреслити стратегічні напрямки розвитку туризму в Одеській та Херсонській областях.

Об'єкт дослідження: об'єкти туристичної сфери Одеської та Херсонської областей.

Предмет дослідження: процес розвитку і вдосконалення туристичної діяльності в Одеській та Херсонській областях.

Методи дослідження: порівняльного, історичного, статистичного аналізу - для аналізу умов розвитку туризму; SWOT- аналізу для визначення сильних і слабких сторін розвитку туризму в Одеській та Херсонській областях; предметного моделювання, аналогії, метод аналіз-синтез, системно-структурний – для систематизації основних понять.

Інформаційна база дослідження. Дослідження по темі кваліфікаційної роботи проводилися за допомогою аналізу законодавчих актів, комплексних програм розвитку регіонів, концепцій та стратегій розвитку окремих видів діяльності територій; літературних джерел, матеріалів офіційних сайтів об'єднаних територіальних громад, обласних та районних адміністрацій.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у наступному:

- досліджено теоретичні основи розвитку туристичної діяльності;
- надана характеристика основним видам туризму;
- оцінені природно-ресурсний, історико-культурний і заповідний потенціал областей для розвитку туризму;
- досліджено економічні умови для розвитку туризму в Одеській та Херсонській областях;
- проведено SWOT-аналіз рівня розвитку туризму у двох областях;
- проаналізовано процес кластеризації туристичної сфери областей;
- накреслено стратегічні напрямки розвитку туризму в Одеській та Херсонській областях.

Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів; містить 19 таблиць, 15 рисунків, 6 додатків, висновки і пропозиції. Список літератури складається з 70 найменувань.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

1. Основними чинниками, які стримують розвиток туризму в регіонах (на основі вражень туристів) є:

1) незадовільний санітарно-технічний стан громадських пляжів:

- відсутність організованих місць збору та вивозу сміття;
- недостатність об'єктів пляжної інфраструктури: душових кабінок, туалетів та місць для перевдягання;

- брак пішохідних зон, зокрема на набережних;

- дефіцит паркомісць тощо;

2) низька якість туристичних послуг, яку пропонують відпочиваючим:

- нерозвинена пропозиція вело-, мото-, автопрокату, різних спортивних активностей;

- погана доступність місць відпочинку, зокрема, через поганий стан дорожнього покриття;

- не вирішені питання безпеки відпочиваючих, зокрема на воді;

- відсутність електронного порталу з актуальною та достовірною інформацією тощо.

2. Туризм, відпочинок, лікування та оздоровлення набувають все відчутнішого значення у соціально-економічному розвитку Херсонщини та Одещини. Однак значна частина природних територій, об'єктів культурної спадщини та туристичної інфраструктури не відповідає міжнародним вимогам для туристичних відвідувань, а туристичні послуги в усіх секторах індустрії туризму в більшості не відповідають вимогам щодо якості обслуговування. Галузь туризму та курортів потребує залучення значних інвестицій у розбудову туристично-рекреаційної інфраструктури областей та приведення їх у відповідність з міжнародними стандартами; збільшення уваги до розвитку внутрішнього в'їзного, екологічного туризму.

3. В Одеській області поступово уже почали формуватися туристичні кластери з фокусуванням на нових видах туризму. Проте, як і будь-який новий

тур продукт, такі кластери потребують залучення економічних і маркетингових механізмів активізації та упорядкування їх розвитку. У даному випадку до таких механізмів відноситься чітке структурування складових кластеру, з виділенням генератора (лідера) кластеру, функціональних одиниць, що відповідатимуть за дослідження, збут та просування, функціональних одиниць, які відповідатимуть за створення основного туристичного продукту, функціональних одиниць, що будуть забезпечувати необхідний додатковий сервіс для туристів.

Успішна діяльність усіх цих структурних складових кластеру можлива лише при своєчасному впровадженні низки наступних маркетингових стратегій: товарної стратегії, стратегії ціноутворення, стратегії просування, а також стратегії територіального розвитку.

4. Одеська область характеризується складним станом техногенно-екологічної безпеки територій: незадовільним є стан малих річок; загострюються проблеми підтоплення населених пунктів і ерозії ґрунтів; загрозового характеру набувають зсувні та абразійні процеси, що руйнують берегову лінію, особливо у прибережній рекреаційній смузі; підвищується рівень забруднення поверхневих і підземних вод; посилюється забруднення вод пестицидами та отрутохімікатами; екологічні ризики посилює наявність складів з вибухонебезпечними речовинами та несанкціонованих звалищ твердих відходів.

Має місце конфлікт інтересів:

- між природоохоронними інтересами і потребами розвитку місцевого господарського комплексу;
- між природоохоронними інтересами і потребами місцевого населення;
- між інтересами туристичного бізнесу і охороною природи.

5. Проблемою туристичного комплексу Херсонщини є незначна тривалість туристичного сезону: на повну потужність туристичні заклади завантажені не більше 2-х місяців на рік. Враховуючи тривалість літа 3,5 місяці, галузь працює менше ніж на 50% своєї потужності. Для покращення туристичної сфери в Херсонській області необхідно:

- обґрунтувати можливість забезпечення оптимального навантаження на рекреаційні ресурси;
- збільшити інформаційно-рекламну підтримку туристичної галузі;
- приділити увагу використанню лікувального потенціалу області;
- сприяти розвитку фестивального, наукового туризму у період міжсезоння, а також підтримувати історико-культурні та природні об'єкти області у належному стані для потреб туристичної галузі;
- визначити перспективні екскурсійні об'єкти області, розробити програму використання об'єктів природно-заповідного фонду для потреб туристичної галузі, досліджувати можливість використання лікувальних грязей, термальних та мінеральних вод.

6. Для підвищення туристичної привабливості та ефективності використання наявних рекреаційно-туристичних об'єктів і територій необхідно:

- провести діагностику стану архітектурної та іншої історичної спадщини, розробити і забезпечити впровадження комплексу заходів з її охорони, відновлення та збереження (згідно з окремою програмою);
- забезпечити збереження та підвищення туристичної привабливості архітектурної спадщини областей;
- покращити стан і ресурсне забезпечення діючих інфраструктурних об'єктів (культурно-просвітницьких, розважальних, спортивних та інших закладів і майданчиків), у першу чергу, за рахунок реалізації проектів державно-приватного партнерства і проектів міжнародної технічної допомоги.

7. Підвищення ефективності туристичної діяльності забезпечить:

- розвиток нових перспективних форм організації туризму (водний та екологічний, пригодницький, тематичний туризм, кайтсерфінг);
- раціональне та ефективне використання природних рекреаційних та історико-культурних ресурсів;
- модернізацію існуючої матеріальної бази;
- створення нових рекреаційно-туристичних об'єктів міжнародного стандарту;

- забезпечення туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та туристичних маршрутів;
- провадження туристичної діяльності з урахуванням необхідності забезпечення ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища;
- створення сприятливих економіко-правових та організаційних умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, грантів в туристичну галузь;
- активізацію міжнародної співпраці у сфері рекреації та туризму;
- підвищення якості та розширення асортименту туристично-рекреаційних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про курорти». – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
2. Закон України «Про туризм» від 15.09.95 № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 31. - Ст. 241. - С 705-717.
3. Концепція розвитку сільських територій, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р.- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>
4. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учеб. пособ. – М.: Аспект-Прес, 2001. – 464 с.
5. Андрусак Н.С. Рекреаційно-туристичні кластери як ефективний інструмент міжрегіональної та міжнародної співпраці // Географія та туризм.С.39-47. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe
6. Бойко М.Г. Туристична привабливість України: закономірності формування та орієнтири розвитку/ М.Г. Бойко // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — №16. — С. 34.
7. Бровка К.В. Проблеми формування туристичного кластеру Одеського регіону// Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки» .- 2010 .- №3 .- С. 104-107.
8. В Одеській області планують створити туристичні кластери.- Режим доступу: oda.odessa.gov.ua/.../v-odeskij-oblasti-planuut-stvoriti-turisti
9. Вавилова Е.В. Основы международного туризма: Учебное пособие. – М.: Гардарика, 2005. – 160 с.
10. Василевська Я.В. Оцінка природно-рекреаційних ресурсів Херсонської області / Я.В. Василевська / Регіон-2013: стратегія оптимального розвитку: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 7-8 листопада 2013 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 459 с. – С.399-401.

11. Василевська Я.В. Природно-заповідний фонд Херсонської області як об'єкт рекреаційного природокористування / Я.В. Василевська // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип.13(2). – С.125-128.
12. Войнаренко М. Концепція кластерів до відродження виробництва на регіональному рівні /М. Войнаренко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 29-33.
13. Гнатюк Н. Кластери зеленого туризму об'єднують людей і регіони // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 18-19.
14. Гаазька декларація по туризму [Електроний ресурс]. - Режим доступу:http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_38132.htm
15. Жук М. В., Круль В. П. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2002. – 293 с.
16. Головне управління статистики в Херсонській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ks.ukrstat.gov.ua/>
17. Гарбера О.Є. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України / О.Є. Гарбера // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 23. — С. 29—31.
18. Демінська Ю. В., Надтока Т. Б. Кластери як інструмент підвищення конкурентноспроможності підприємств і регіонів.- Економіка і Маркетинг в умовах всесвітньої інтеграції: проблемим, досвід,передова думка/ Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції . Донецьк, ДонНТУ – 2011.- С. 65-68.
19. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України станом на 2013р. // <http://pzf.menr.gov.ua/%D0%BF%D0%B7%D1%84>
20. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: ukrstat.gov.ua
21. Державний реєстр нерухомих пам'яток// http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910406
22. Ізотова М.А., Матюхіна Ю.А. Інновації в соціокультурному бізнесі та туризмі. — М., 2006. — 224 с.

23. Каніщенко Н. Г. Кластери як фактор інноваційного розвитку регіонів / Роль інноваційних моделей розвитку у підвищенні конкурентоздатності товарів та послуг: Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. – Донецьк, 2006. – С. 11-113.

24. Кіндрик Т.О. Інноваційна діяльність в туристичному господарстві України / Т.О. Кіндрик, О.М. Головінов // Матеріали конференції "Ефективні інструменти сучасних наук - 2010".

25. Кластеризація - шлях до підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів [Електронний ресурс] // Загальноукраїнська конф., 23-25 травня 2006 р. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua>.

26. Крайник О. Кластери як інструмент економічного розвитку регіону // Науковий вісник «Демократичне врядування», – 2010. – Вип. 5.

27. Ковешніков В.С., Ліфіренко О.С., Стукальська Н.М. Інноваційні види туризму // Інвестиції: практика та досвід № 4/2016.- С. 38-44.

28. Лідери внутрішнього туризму в Україні: інфографіка .- Режим доступу: <HTTPS://PRM.UA/LIDERI-VNUTRISHNOGO-TURIZMU-V-UKRAYINI-INFOGRAFIKA/>

29. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк. - К.: Знання, 2008. — 661с

30. Манільська декларація по світовому туризму // Матеріали всесвітньої конференції по туризму. -Мадрид, 1981, с. 163.

31. Михайлюк О. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5476>

32. Михайлюк О.Л. Перспективи розвитку сільського (зеленого) туризму в Одеській області // Науковий вісник : зб. наук. праць . – Вип. 2 (181).

33. Михайлюк О.Л. Екологічний ризик розвитку сільського (зеленого) туризму в Одеській області // Економічні інновації//Збірник наукових праць.- ІПРЕІ.2014.- Вип.58.- С.208-217.

34. Михайлюк О.Л. Екологічні ризики туристичної діяльності в Одеському регіоні // Теорія та практика менеджменту безпеки: матеріали Міжнар. наук.-

практ. конф. (16 травня 2018 р.) / Відп. ред. проф. Л. М. Черчик. – Луцьк, 2018. – 160с.- С.109-112.

35. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5476>

36. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери на базі сільського (зеленого) туризму // Зелена економіка. Зелені інвестиції. Зелений туризм : матеріали II Міжнародного форуму 25-26 вересня 2014 р., м. Одеса / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. та ін. – Одеса Пальміра, 2014. – 248 с. (с.230-234.)

37. Михайлюк О.Л. Перспективи розвитку винних туристичних кластерів на Півдні України // Науковий вісник, ОНЕУ, №1 (181), 2013, С. 29-41.

38. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку туристичних кластерів в Одеській області .- Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2018 р.) / Одеський національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2018. – 678 с. (с. 49-57).

39. Михайлюк О.Л. Аналіз природно-ресурсного, культурного і екологічного потенціалів для розвитку туризму в Одеській області // Науковий вісник ОНЕУ.-2016, №.4 (236) - С.204-217.

40. Михайліченко Г.І. Інноваційний розвиток туристичних підприємств: напрями змін та фактори впливу/ Г.І. Михайліченко // Економіка. Управління. Інновації. — 2012. — №1 (7).

41. Наврозова Ю.О., Кацюк В. Одеський національний морський університет СВОТ-аналіз передумов створення туристичного кластеру в Одеському регіоні // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті, № 4 (57), 2016. -С. 57-71.

42. Новиков В.С. Инновации в туризме: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед./ В.С.Новиков. — М.: Издательский центр "Академия", 2007. - 208 с.

43. Нездоймінов С.Г. Аграрний туризм, як фактор соціально-економічного розвитку сільських територій//Соціально-економічні аспекти розвитку аграрного сектору економіки України: колективна монографія.

44. Одеська область. Лабораторія геоінформації і туризму.- Режим доступу:
// http://www.lgtinfo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=104&I

45. Особливості розробки прогнозів розвитку туристичної галузі.
[Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/orlova2.htm.

46. Офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.kherson.ua>

47. Офіційний сайт «ГО Спілки зеленого туризму України» // <https://www.greentour.com.ua/en/region>

48. Офіційний сайт Департаменту культури, туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації.- Режим доступу:
<http://uct.artkavun.kherson.ua/tsikaviprop.htm?n=4345&ps=10>

49. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.- <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/239966145>

50. Пестушко В. М. Український туризм у контексті глобалізації: сучасний стан і перспективи/ В.М.Пестушко // Географія та основи економіки. – 2015. – С. 257.

51. Проблеми регіонального розвитку Півдня України (Аналітичні оцінки). / За ред. Михайлюк О. Л., Хомич Л. В. – Одеса, 2006. – 199 с.

52. Програма розвитку туризму і курортів в Одеській області на 2017-2020 рр. .- Додаток до рішення обласної ради від 23 грудня 2016 року № 285-VII .- Одеса 2016 р.- Режим доступу:
<https://oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5a58d0f18f339.pdf>

53. Продіус І.П., Бровкова О.Б.,Адилова Т.І. // Кластерна модель розвитку винної галузі.

54. Рынок туризма Украины: обзор 2017 года .- Режим доступу:
<https://marketing.rbc.ua/news/26.12.2017/9128>.

55. Семенов В.Ф., Балджи М.Д., Мозгальова В.М. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності // За редакцією В.Ф. Семенова. Монографія. - Одеса: Вид-во «Optimum», 2008. - 201с, іл.
56. Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л., Басюк О.В., Руденко О.І., Білега О.В., Орлова М.Л. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону // За редакцією В.Ф. Семенова., О.І. Руденко. Колективна монографія. - Суми: ТД «Папірус», 2012. - 150с, іл.
57. Семенов В.Ф., Мозгальова В.М., Давиденко І. В. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону // Регіональна економіка. - 2006. - №3. - С.78-89.
58. Соколенко С.И. Перспективы развития кластеров туризма в Украине // Бизнес-партнер. – Севастополь, 2004. – № 3 (67). – С. 13.
59. Соколы И.И. Туристический кластер в Одесском регионе //И.И. Соколы, Е.Г. Бровкова, Е.В Бровкова/ Электронный ресурс [режим доступа] <http://hotelodessa.info/turizm-vUkraine/turisticheskij-klaster-v-odesskom-regione.html>.
60. Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 р.- Затверджено. Рішення ХХХVI сесії обласної ради VI скликання 10.09.2015 № 1296.- Проект Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», <http://surdp.eu/>
61. Статистичні дані по Херсонській області .- Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/ekonomichna-statistika/ekonomichna-diyalnist/1747-2-1-10-turizm/4760-dityachi-zakladi-ozdorovlennya-ta-vidpochinku-yaki-pratsyuvali-vlitku-za-2010-2013-roki.html>
62. Статистичний щорічник Одеської області у 2017 році”.- Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
63. Статистична інформація .- Держкомстат України .- Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm
64. Теоретичні основи розвитку міжнародного туризму [Електронний ресурс] // irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe

65. Туризм в Україні: куди їдуть найбільше і які напрями потрібно розвивати. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/10/05/265404-turyzm-ukrayini-kudy-yidut-naybilshe-napryamypotribno-rozvyvatu>.

66. Черторижський В.М. Кластерна модель організації туристичної діяльності – чинник виходу та закріплення туристичних фірм на зовнішніх ринках /В.М. Черторижський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19. – С. 75-81.

67. Фаринюк Н.В., Наумова М.А. Статистичний аналіз ринку туристичних послуг України .- Режим доступу: <file:///C:/Users/Lena/Downloads/4860-9759-1-SM.pdf>

68. Форум «Туристичний кластер Одеської області»: Управління туризму, рекреації та курортів Одеської ОДА и Odessa Tourism Association.- Режим доступу: <https://www.facebook.com/events/401621400285652>

69. Швець І.Ю. Критерии оценки эффективности деятельности туристского кластера // Механізм регулювання економіки. – 2005. – № 4. – С. 275-279.

70. Шилкіна К. О. Аналіз діяльності туристичних кластерів Херсонщини в умовах ринкової самоорганізації // ВІСНИК КНУТД №1 (83), 2015 Серія «Економічні науки» .- С. 113-117.